This question paper contains 15 printed pages]

Your Roll No. ....

1618

B.A. (Hons.)/III **D**

SANSKRIT—Paper IX (*ii*)

(Adhunika Sanskrit Sahitya)

(Admission of 2006 and onwards)

Time : 3 *Hours* *Maximum Marks* : 75

(*Write your Roll No. on the top immediately on receipt of this question paper.*)

Note :— Unless otherwise required in a question, answers should be written in Sanskrit *or* in Hindi *or* in English.

टिप्पणी :— अन्यथा आवश्यक न होने पर इस प्रश्न-पत्र का उत्तर संस्कृत **या** हिंदी **या** अंग्रेजी किसी एक भाषा में दीजिए।

1. निम्नलिखित का सप्रसंग अनुवाद कीजिए : 4×2=8

Translate the following with reference to the context :

(क) जनताकृतिः शान्तिसुखहीना

संस्कृति दशाऽतिमलिना दीना ।

P.T.O.

केवल निजहितसाधनलीना

राजनीतिरचना स्वाधीना

न तुलसीदलं

न गङ्गाजलं

स्वदते यथा सुरा । तदेव गगनं सैव धरा ॥

अथवा

(*Or*)

तरिकः स्वमानपोषः

नौर्दण्ड आत्मतोषः

आरुह्य शान्तितरणिं जगदर्णवं तरेयम् ।

इच्छामि जीवनं तत् यस्मिन् सुखं वसेयम् ॥

वाञ्छामि सुस्थलं तत् स्वैरं यतः श्वसेयम् ॥

(ख) जनानां कल्याणे निरत इयताप्यस्य गणना

न नेतृणां मध्ये न च हलधरः सन्नपि हली ।

अयं कर्ता भर्ता क्रुधि भवति हर्ता च जगतः

परं चित्रं यन्न त्रिषु परमदेवेषु गणितः ॥

अथवा

(*Or*)

चिरबुभुक्षितैर्वृकैरकस्मात्

स्वर्णमयी रोटिकाऽसादिता ।

ये विविधासित-कर्म-विलग्नाः

तदङ्केषु लक्ष्मीर्विराजिता

धिक् कष्टं वैषम्यम् ।

लोका अवलोकयत ॥

प्रतिशाखं संस्थिता उलूकाः लोका अवलोकयत ॥

2. निम्नलिखित की सप्रसंग व्याख्या कीजिए : 5

Explain the following with reference to the context :

क्षीणदुग्धा विवत्सा बुभुक्षाकुला:

साश्रुनेत्रा गवाशैर्विकृष्टा मुहु:

गा नदन्ती: समुत्प्रेक्ष्य शृङ्गाटके

बन्धनच्छेदनै: को नु गोपायते ॥

अथवा

(*Or*)

भूतकालो नैव पुनरावर्तते विदितं त्विदम्

भ्रष्टतारा नैव चाभ्रं प्राप्नुते विदितं त्विदम्

तुहिनसंवृतमानसेभ्य: किमिति दूरं यान्ति नो

जीर्णपर्णं नैव शाखामाश्रयति विदितं त्विदम् ॥

कुण्ठित: श्वासो न पुरत: सञ्चलति विदितं त्विदम् ॥

3. संस्कृत में व्याख्या कीजिए : 5

Explain in Sanskrit :

अकारं नो इकारं नो उकारं नैव जानन्ति ।

तथाप्युच्चैः पुरस्कारैः प्रशस्यन्ते नरास्ते के ॥

अथवा

(*Or*)

हृदये भवेन्न भीतिः

पणके न चातिप्रीतिः

उदरस्य पूरणार्थं मानं न च त्यजेयम् ।

इच्छामि जीवनं तत् यस्मिन् सुखं वसेयम् ॥

4. प्रो. हरिदत्त शर्मा **अथवा** प्रो. आर. श्रीहरि के जीवन एवं उनकी रचनाओं पर निबन्ध लिखिये । 6

Write an essay on the life and works of Prof. Haridutt Sharma *Or* Prof. R. Srihari.

5. "तदेव गगनं सैव धरा" कविता का आधुनिक संदर्भ में मूल्यांकन कीजिये । 6

Evaluate the poem "तदेव गगनं सैव धरा" in the modern context.

अथवा

(*Or*)

"कृषकश्रमिकभिक्षुकाः" कविता द्वारा प्राप्त होने वाले सामाजिक संदेश का अपने शब्दों में वर्णन कीजिये ।

Describe the social message conveyed through the poem "कृषकश्रमिकभिक्षुकाः" in your own words.

6. निम्नलिखित का सप्रसंग अनुवाद कीजिए : 4

Translate the following with reference to the context :

आश्रमस्य समीपं मृगैरनुयाताः वनान्तरादुपावृत्ताः, समित्कुशफलहारिणश्च ब्रह्मचारिणः प्रथमं सुदामानमपश्यन् । तस्य रूपं शीलं वृत्तिं च निरीक्ष्य 'स्ववर्गीयोऽयम्' इति ते विभावयन्ति स्म । ते झटिति एव तस्य कमण्डलुपेटिकादिकं गृहीत्वा तं मुक्तभारं कृत्वा मार्गश्रमं विनोदयितुं द्वारस्थपर्णशालां नीतवन्तः । स्नानाचमनयोरनन्तरं सोऽभ्यागताचारानुरूपं मुनिभोजनं फलमूलादिकं गृहीतवान् । सायंकाले सब्रह्मचारिभिः सुदामा सान्दीपनेः महर्षेः सार्वजनिकप्रवचनकक्षायां यथाविधानं प्रथमं समुपस्थापितः ।

अथवा

(*Or*)

मथुरावासकाले कृष्णः मित्रं सुदामानं सश्रीकं विधातुकाम एकदा तस्मै निवेदितवान्- ब्रह्मन्, इदानीं भवान् स्नातकः । स्नातकः समाजस्य सुप्रतिष्ठितो नागरिको भवति । तदनुरूपं भवता नित्यमेव स्वशरीरं प्रसाधनीयम् । वेषभूषादिभिः भवता भद्रेण भवितव्यम् । पुराणं जीर्णं मलिनं वा वस्त्रं न परिधानीयम् । तत्सर्वमिदं सौष्ठवं धनेनैव शक्यसम्पादम् । धनं हि स्नातकेन स्वशक्तीनां सदुपयोगेनार्जितव्यम् । किन्तु भवतः प्रवृत्तिः तादृशी नास्ति । भवान् धनार्जनं कर्तुं न वाञ्छति । तर्हि भवतः स्नातकधर्मस्य निर्वाहः कथं भवेत् ?

7. निम्नलिखित की सप्रसंग व्याख्या कीजिए : 5

Explain the following with reference to the context :

तयोरुपनयनं महर्षिणा सुदाम्नः अनन्तरं कृतम् । आचार्यः नवान् ब्रह्मचारिणः समादिष्टवान्-यूयमेकस्मिन् दिने समुपनीताः,

सब्रह्मचारिणः। युष्माभिः सदैव सह वर्तितव्यं सर्वेषु नियोजनीयेषु । युष्मासु सुदाम्नो ज्येष्ठत्वं विहितं मया, तस्य ब्रह्मकामत्वात् । आचार्यः प्रवचनं प्रारब्धवान्–ओ३म् । सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै । तेजस्वि नावधीतमस्तु । मा विद्विषाव है ।

अथवा

(*Or*)

पौरजनाः तस्यै बहुविधानि श्रेष्ठान्याभूषणानि ददुः । तस्मिन् दिवसे सा कौमुदी सर्वेषां स्नेहस्यैकायतनमभूत । गृहीत सर्वाभरणा कौमुदी पुष्पैः लतेव, ज्योत्स्नाभिः विभावरीव, पक्षिभिः निर्झरिणीव च शुशुभे। स्वकीयं रूपसौन्दर्यं विभूषणैः प्रसाधनैश्च द्विगुणीकृतं निर्मलादर्शे परिलक्ष्य सा तदधिकृत्य सुदाम्नोऽपि प्रशंसामाशशंसे । सत्यमेव भणितं विज्ञैः–'प्रियेषु सौभाग्यफला हि चारुता' इति ।

8. ''द्वा सुपर्णा'' उपन्यास में चित्रित सुदामा का चरित्र-चित्रण कीजिये । 6

Sketch the character of Sudama as depicted in the novel ''द्वा सुपर्णा'

अथवा

(Or)

कृष्ण और सुदामा की मित्रता के संदर्भ में ''द्वा सुपर्णा'' उपन्यास के नाम की सार्थकता सिद्ध कीजिये ।

Evaluate the heading of the novel ''द्वा सुपर्णा'' in the context of Krishna-Sudama's friendship.

9. निम्नलिखित का अनुवाद कीजिए : 4+4

Translate the following :

(क) शारदी – यत् मया पूर्वं कथितं स एव मार्गः ।

वृद्धसदनम् ।

शरद् — शारदि भवतु । क्रूरतमोऽपि जनः यत् न कुर्यात् तत् अहं गृहसंसारस्य शान्त्यर्थे करिष्यामि । हीनतमोऽपि न कुर्यात् तत् तातस्य मम तातस्य निष्कासनं करिष्यामि येन गृहे शांतिर्भवेत् ।

शान्तिलालः — (प्रविशन्) नास्ति निष्कासनस्य कापि आवश्यकता । न वा कोऽपि मां मम गृहात् निष्कासितुं शक्तः । वत्स शरद्, वत्से शारदि ! श्रुतं निद्राव्याजेन मया युवयोः सम्भाषणम् । किन्तु शरद् ! भगवतो महेश्वरस्य कृपया अधुना अयं ते तातः शान्तिलालः, स्वचरणाभ्यां चलित्वा श्मशाने स्वचिताम् अधिरोढुं समर्थः । रे कुलांगार कुलघातक, श्वानमुखं गमिष्यामि,

वृकभक्षणं भविष्यामि, गृध्रमुखे पतिष्यामि किन्तु पुनरपि अस्मिन् मम स्वोपार्जिते किन्तु अनुधना उत्तरेण अपहृते गृहे पदमपि न दास्यामि ।

अथवा

(*Or*)

शान्तिलालः – देवि मा मा एवं कथय । वृक्षा वाणीपापं मा कुरु । देवि ! ईश्वरस्य नगर्यां सुविलम्बः अवश्यं वर्तते । किन्तु नैव अंधकारः । पुण्यस्य घटः यदा संपूर्णो भवति पापस्य घटः यदा रिक्तो भवति तदा शुभफलं, मनसेप्सितं फलं प्राप्यते। एवं भवतु यथा भवत्यै रोचते । परन्तुं अहं शिवालयम् अवश्यं गच्छामि याचनाय। आजीवनम् अयाचकव्रतधारी अहम् । अवश्यं नीलकण्ठः शीघ्रवरदाता तस्य भक्तस्य याचनां, पुत्रेच्छां पूरयिष्यति एव । अतः मा रोदीः ।

शान्तिः — नाथ ! यदि न रोदिमि तर्हि किं करोमि? प्रभो ! पुत्रस्य अभावे आवयोः पिण्डदानं कः करिष्यति ? श्राद्धतर्पणादिं विना आवयोः मुक्तिः कथं कथं भविष्यति ? देहि देहि मे तनयम् ।

(ख) पण्डितः — (अधिकारिसमूहं निर्दिशन्) अधिकारिणस्तु स्वशौर्येण मातृभूमिं समलंकुर्वन्ति । दिष्ट्याऽस्मत् कुमाउनीय-सेनायां श्रेष्ठाः सैन्यसञ्चालकाः सन्ति । (अङ्गुल्या निर्दिशन्) पश्य ! अयं जेनरलो हरीश्वरमहाभागः यत्र कुत्राऽपि युद्धे संवृत्ते, सदैव विजयश्रियं प्राप्तवान् । एवम् एवाऽन्येऽपि ।

लेखकः — तत् पुनरपि विजयश्रीः प्राप्स्यते ।

पण्डितः — अथ किम् । न कथमप्याशा त्याज्या निष्णातोऽसौ, वीर्योपपन्नश्च । युद्धनीति-विशारदः, अत एव समुपार्जिता सुविमला कीर्तिः तेन समराऽऽङ्गणेषु ।

अथवा

(*Or*)

सेनापति हरीश्वरः — प्रतिवर्ष श्रूयते यत् भारतीयाऽनीकस्य शस्त्र-परिग्रहः सर्वथा प्राचीनोऽ-प्रगल्भश्च । विदितमेव स्यात् यत् युद्धविमानसञ्चारो नष्टप्रचार एव । तदपि तं संवर्धयितुं नाऽद्यावधि किम् अपि प्रयतितं बत ।

मेजररूपसिंहः — दौर्भाग्य यत् भारतं तु सदैव नैकविधैः क्लेशैरभितप्तं ननु । वस्तुतो महोघैः, दुर्भिक्षैः इतिभिः वा प्रतिवर्ष विक्षुब्धोऽयं देशः ।

कर्नलशिखेरः — विपदस्तु सर्वत्र सकलेषु एव राष्ट्रेषु आपतन्ति एव । परं दौर्भाग्येण केवलं राष्ट्रस्योद्योगीकरणे एव तत्परा अस्मांक नेतारः ।

सेनापति हरीश्वरः — देशरक्षैव प्रथमो धर्म इति विस्मृतं तैः ।

10. 'अर्थो हि पुत्रः परकीय एव' एकांकी का आधुनिक संदर्भ में मूल्यांकन कीजिये । 6

Evaluate the one-Act-play titled 'अर्थो हि पुत्रः परकीय एव' in the modern context.

11. (*i*) किन्हीं **दो** पर संक्षेप में टिप्पणी लिखिये : 6

Write short notes on any *two* :

लीलाराव दयाल, पुष्पादीक्षित, श्रीस्वामिविवेकानन्दचरितम्

प्रो. रसिकविहारी जोशी, प्रो. सत्यव्रत शास्त्री

(*ii*) आधुनिक संस्कृत साहित्य की किन्हीं **तीन** गद्य रचनाओं **अथवा** महाकाव्यों का वर्णन कीजिये 6

Describe any *three* prose-kavyas *or* Mahakavyas in modern Sanskrit literature.

(*iii*) संस्कृत की किन्हीं **चार** पत्रिकाओं पर लघु टिप्पणी लिखिये । 4

Write short notes on any *four* Sanskrit Magazines.